

Иван Г. Келемен

Ivan G. Kelemen

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ СТАРИХ ЗАНАТА СА ПОДРУЧЈА БЕОГРАДА (3)

АПСТРАКТ: Презентацијом архивске грађе и оригиналног материјала снимљеног аудио-визуелном техником, рад омогућава упознавање са одабраним старим занатима: уметничко-штоперским, оштрачким, казанцијским и модиским. Поједини од њих данас су веома ретки и заступљени са малим бројем активних радионица на подручју града Београда. У новије време запажа се тенденција потискивања занатских радионица из центра града због коришћења ових атрактивних локација за друге намене. На тај начин се угрожава опстанак старих заната, који су Београду давали специфично обележје током дугог низа година. Изјаве још увек активних старих београдских занатлија и снимци њихових радионица пружају слику о времену у коме су живели и о околностима у којима су радили. Данашњи власници радњи у својим исказима истичу жељу да се занатско умеће преноси с генерације на генерацију, као и значај очувања породичне традиције.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *стари градски занати, Београд, биографије занатлија, радионице, алат и прибор, производи*

BELGRADE'S CRAFTS AND CRAFTSMEN'S BIOGRAPHIES (3)

ABSTRACT: Through a presentation of archival documents and original materials recorded using audio-visual media, the paper introduces us to selected traditional crafts: darning, sharpener's trade, coppersmithing and millinery. Some of them are nowadays very rare and are practiced in a few active workshops in the territory of Belgrade. There has lately been an increasing trend of ousting artisan workshops from the city's central quarters motivated by the possibility of a more lucrative use of these attractive locations. This trend poses a serious threat to the survival of traditional crafts, which have been giving a peculiar touch to Belgrade over a long period of time. Interviews with active Belgrade's craftsmen and the images of their workshops help us get an idea of the times in which they have lived and circumstances under which they have worked. The present owners of craft workshops express the wish that crafts be handed down from generation to generation and highlight the importance of preserving family tradition.

KEYWORDS: *traditional urban crafts, Belgrade, craftsmen's biographies, craft workshops, artisan's tools and equipment, products*

Услед изградње нових објеката, на подручју Београда се број традиционалних радионица сваким даном све више смањује, што намеће потребу да се забележе биографски подаци занатлија и тако остави траг о њиховом животу и раду. Почетна идеја и иницијатива за њихово евидентирање и обраду потекла је из Музеја града Београда.

У Београду је у новије време уочена тенденција смањивања броја старих занатских радионица и њиховог потискивања са традиционалних локација у центру града. При том се власницима најчешће не нуде одговарајућа алтернативна места, нити новчана надокнада, због чега су принуђени на неравноправну борбу у којој, услед биолошке старости или недостатка средстава, често не успевају да остваре своје интересе и да задрже постојеће радионице. Сталним смањивањем броја занатских радионица наноси се ненадокнадива штета не само занатлијама него и граду Београду јер се мења његов традиционални изглед и нарушавају аутентичност и атрактивност, које су му, између осталог, давали и стари занати.

У избору старих градских заната обрађених у овом раду предност је дата онима који су данас ретки, као што су уметничко-штоперски, оштрачки и канцисијски, а следи модиски занат, који је на територији града Београда још увек заступљен већим бројем радионица.

1. УМЕТНИЧКО-ШТОПЕРСКИ ЗАНАТ

Основни алат у уметничко-штоперском занату чине игле, јастучићи за затезање материјала и маказе. По причи

Наде Стевановић, игле за уметничко штоповање праве се од челика, због чега су крте и ломљиве. Производе се у величини од 1 до 10 и што је већи број игле су тање. За потребе радионице Наде Стевановић игле су набављане из околине Лондона, од фирме „Фил и синови“. Према величини, биле су у паковању од 24 комада. Фирма „Фил и синови“ данас више не ради услед смањене потражње у свету. Потребно је да игле за уметничко штоповање буду дугачке, веома танке и са шпицастиим врхом. Ушица треба да буде дуга и фино обрађених крајева. Јастучићи за затезање материјала могу да буду различите дужине и ширине. Најчешће се пуне остацима текстила, који се набијају да би јастуче било што чвршће. Маказе треба да буду што оштрије, као хируршке, а могу да се користе и обичне кројачке маказе.

По причи Наде Стевановић, у уметничком штоповању неопходно је познавање технике ткања. Оштећена површина одевног предмета најпре се поставља по дужини на јастуче, а потом се са три стране затеже иглама, као на разбоју. Након тога се из шавова са унутрашње стране скидају конци, и уздужни и попречни. Конци се постављају преко оштећења, увек „са здраве стране на здраву страну“. Овај поступак се зове стављање првих конаца. Затим се одевни предмет окреће за деведесет степени како би се пратили попречни конци. Након тога се ушивају извађени конци, и то онако како је машина ткала. У зависности од технике ткања, постоје и различите технике рада.

Применом прве технике један ко-нац се подиже, а други се спушта. Друга техника се изводи тако што се два конца подижу, а два се спуштају, док се код треће три конца дижу, а три се спуштају. Након завршетка уметничког штоповања одсецају се конци који виरे са стране.¹

1.1. АРХИВСКА ДОКУМЕНТАЦИЈА О УМЕТНИЧКОМ ШТОПОВАЊУ

У архивској документацији о занатима на подручју града Београда, за период између два рата и после Другог светског рата нађен је само мањи број докумената у вези са уметничким штоповањем.

У Историјском архиву Београда постоји документ под бројем 45/250, од 12. априла 1941. године, којим се Викторији Здравковић одобрава отварање радње за уметничко штоповање у Београду јер поседује диплому о положеном мајсторском испиту.²

У Адресару приватних занатских радњи за уметничко штоповање, објављеном у *Занатском календару* из 1950. године, наводе се следећи власници: Будимир Мирослава, Кнез Михаилова 17; Здравковић Викторија, Коларчева 3; Стојанов Јелена, Македонска 24, и Тишма Н. Загорка, Ратних војних инвалида 15.³

У Историјском архиву Београда нису нађени подаци о Јелени Зеленовић, оснивачу данашње радње за умет-

ничко штоповање „Надежда Стевановић“.

1.2. УМЕТНИЧКО-ШТОПЕРСКА РАДЊА „НАДЕЖДА СТЕВАНОВИЋ“

У Улици краља Милана 56 налази се самостална занатска радња за уметничко штоповање „Надежда Стевановић“.

Надежда Стевановић, њена данашња власница, отишла је у пензију 2006. године. Од тада до 1. фебруара 2007. године радња није била активна, а након тога њен рад је обновљен. Њен оснивач је Јелена Зеленовић, мајка Надежде Зеленовић, удате Стевановић.

Јелена је рођена 1922. године у селу Текији код Кладова. Убрзо по рођењу кћерке, њен отац Никола Томић је са породицом прешао у Београд, где је у Министарству железница радио као преводилац. Јелена је у Београду завршила Основну школу „Краљ Петар I“, а затим је уписала Привредну школу. Истовремено је, већ са десет година, почела да учи уметничко штоповање, а основе технике рада савладала је са 14 година. По причи Надежде Стевановић, Јелена Томић, удата Зеленовић, је уметничко штоповање учила заједно са својих пет сестара. Током Другог светског рата радила је у свом стану у Косовској 9/I у Београду. Тада је, по Надеждиној причи, највећи проблем био набавка материјала неопходног за рад. Од завршетка рата до почетка пе-

1 Процес уметничког штоповања, по исказу Надежде Стевановић, власнице радње за уметничко штоповање „Надежда Стевановић“.

2 ИАБ, Удружење занатлија за град Београд у срезу Београдском, од 1935. до 1943. године, Књига

мајсторских испита од 1935. до 1943, кутија 98.

3 Адресар приватних занатских радњи на територији Н. Р. Србије, *Занатски календар*, Београд, 1950, 40.

десетих година прошлог века Јелена је уметничко штоповање обављала у свом стану. Радњу у Улици краља Милана 56 отворила је 1953. године, у оквиру очеве адвокатске канцеларије. Јеленина кћерка Надежда рођена је 1941. године у Београду, где је завршила основну школу и гимназију. Током школовања, од мајке је научила основне поступке рада у уметничком штоповању, па је успешно положила испит у општини Стари град, и то пред комисијом чији је председник била њена мајка. Јелена Зеленовић је тада имала једину званично отворену радњу за уметничко штоповање на територији града Београда. По завршетку гимназије, Надежда се уписала на Вишу економску школу и тек након њеног завршетка почела је да ради у мајчиној радионици.

Јелена је трагично настрадала у саобраћајној несрећи 1987. године. Од тада радњу води и у њој ради Надежда Стевановић. По њеној причи, на поправку су из Маршалата доношена одела и униформе Јосипа Броза Тита. Ове услуге су у то време биле обавијене велом тајности. Педесетих година прошлог века Војска СФР Југославије такође јој је достављала униформе ради преправки. У овој радионици за уметничко штоповање рађене су и поправке костима за позориште и филмове.

Осим у овој радњи, уметничко штоповање су радили и мајстори у хемијским чистионицама, али су с тиме престали већ осамдесетих година ХХ века. Уметничким штоповањем бавило се и пет сестара Јелене Зеленовић, и то у својим кућама, све до деведесетих година прошлог века, када су јед-

на за другом умрле у кратком периоду. Спољашњи и унутрашњи изглед радње „Надежда Стевановић“ није мењан од времена када је основана.

Нажалост, наследници Надежде Стевановић нису заинтересовани за наставак овог заната, данас изузетно ретког не само код нас већ и у свету.

2. ОШТРАЧКИ ЗАНАТ

Оштрачи се баве оштрењем различитих врста сечива. Оштрачки занат спада у услужне делатности. Процес рада започиње доношењем сечива на оштрење. Предмет може да се обрађује одмах након пријема или је неопходно да се растави и да се наоштри свако сечиво.

Машина на којој се врши оштрење састоји се од електромотора, који је кожним ременом повезан са трансмисионом осовином постављеном испод „конструкције“. На „конструкцији“ се налази већи број лежајева, спојених осовинама са тоцилима формираним у облику диска. Тоцила за оштрење израђују се од различито гранулираног камена, који се у фабричким условима, заједно са разним лепковима, пресује у форму диска. Најчешће се користе грубо или фино гранулирана тоцила („кардулумбум“). На „конструкцији“ се налазе и „полир шајбне“, повезане на исти начин као и тоцила. „Полир шајбне“ у облику диска могу бити од пресованог вуненог филца или од мекшег дрвета (липа, врба, бреза), на чије је обе спољне стране залепљена шперплоча.

На рубове „полир шајбни“ поставља се маса направљена мешањем „шмир-

гл” прашка (гранулације 80 до 180) и туткала (ову операцију обављају сами оштрачи). Испод тоцила и „полир шајбни” на „конструкцији“ су заварена корита или, по старом називу, „трок”. Изнад „конструкције“ се постављају браници израђени од метала.

Прва операција на „конструкцији“ је оштрење сечива помоћу тоцила. Најпре се у корита сипа вода, а потом се активира само тоцило. Брзина његовог окретања износи до 1.200 обртаја у минути. Она не сме да буде већа јер због загревања могу да настану промене у структури материјала. Дужина рада на тоцилу зависи од степена оштећења сечива и од вештине оштрача.

Након оштрења, сечиво се полира помоћу „полир шајбни”. Испод њих се због трења такође постављају корита. Користе се три врсте „полир шајбни”, и то тврда, средња и фина. Пресованим вуненим филцом од кога је направљена „полир шајбна” и масом која је нанета обавља се полирање сечива. Да би се добио додатни сјај, током рада се на „полир шајбну” ставља танак слој пасте за полирање. Она се прави спајањем парафина и говећег лоја, чиме се добија чврста маса, која се повремено наноси на „полир шајбну”.

По завршетку полирања, на сечиву још увек остају извесне неправилности („мала жица”), које се отклањају „апциговањем”. Оно се обавља правоугаоним комадима камена различите финоће, који приликом примене морају стално бити потопљени у води. Правоугаоно камење за „апциговање”

израђује се у две боје како би се разликовало по финоћи.

За оштрење маникир, стоматолошких и хируршких маказа користе се посебна мала тоцила и „полир шајбне”. Код медицинских, а нарочито микротонских ножева потребно је и додатно оштрење са три камена, затим са каишем и, на крају, са кепер платном. Након оштрења, ови ножеви се испитују тако што је потребно да сечиво правилно пресече длаку. То је индикатор добре наоштрениости сечива. За оштрење клизаљки постоји апарат посебног типа.

Оштрачки занат обухвата оштрење месарских и „кутер” ножева, ножева за „саламорезнице”, „волф” ножева, „волф” решетки, рецкастих ножева, есцајг ножева, ловачких, џепних, медицинских и хируршких ножева, ножева за косилице и за „рибеж”, затим тестера, сатара, српова, коса, клизаљки, ренда, бичкија, педикир клешта и алата, ручних и електричних машина за шишање, маказа за траву и за живицу, маказа за шишање оваца, за обраду винограда, сечење лима, папира, печења, трговачких и фризерских маказа, маказа за маникир и кројачких маказа.⁴

2.1. АРХИВСКА ДОКУМЕНТАЦИЈА О ОШТРАЧКОМ ЗАНАТУ

У документацији Историјског архива Београда, од почетка XX века чувају се малобројни подаци о оштрачком занату на подручју Београда.

Из 1923. године потиче документ којим се оштрачу Томи Стојановићу одо-

4 Процес оштрења, по исказу Данијела М. Јуреше, власника оштрачке радње „Челик”.

Слика 1. Стипе Јуреша и његове колеге у радњи „Фериго и Росеан“
Figure 1 Stipe Jureša and his colleagues in the Ferigo and Roseana workshop

бравом отварање приватне оштрачке радње у Београду, а на основу мајсторског писма Удружења занатлија за град Београд, бр. 96, од 13. јуна 1918. године.⁵

У Адресару Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца, у делу о Београду, оштрачи су унети као ножари, а помиње се једино радња „Фериго и Росеан“, у Сремској улици 5.⁶

У Историјском архиву Београда постоји документ из 1934. године, којим оштрач Никола Петровић потврђује

Удружењу занатлија за град Београд да је од 22. марта 1932. до 11. јануара 1934. године код њега оштрачки занат учио Павле Петровић.⁷

У Адресару приватних занатских радњи, објављеном у *Занатском календару* 1950. године, наводе се следећи оштрачи: Годић К. Желимир, Нушићева 14; Дулић Никола, Каленићева пијаца; Обрадовић В. Љубомир, Сремска 3; Петровић М. Никола, Његошева 7.⁸

5 ИАБ, Удружење занатлија за град Београд у срезу Београдском, од 1912. до 1927. године, Књига мајсторских испита од 1912. до 1914. и од 1919. до 1927, кутија 96.

6 Адресар Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца за индустрију, обрш, шртовину и пољопривреду, Београд, 1929.

7 ИАБ, Удружење занатлија за град Београд у срезу Београдском, од 1929. до 1934. године, Књига мајсторских испита од 1929. до 1934, кутија 97.

8 Адресар приватних занатских радњи на територији Н.Р. Србије, *Занатски календар*, Београд, 1950, 55.

Слика 2. Оштрење на „конструкцији“ испред радње
Figure 2 Sharpening on the so-called “construction” in front of the workshop

У архивској документацији нису нађени подаци о Стипи Јуреши, оснивачу данашње оштрачке радње „Челик“ у Београду, нити о Шими Тоншићу, оснивачу данашње оштрачке радње „Тоншић Ш. М. Дејан“ у Земуну.

2.2. ОШТРАЧКА РАДЊА „ЧЕЛИК“

ДАНИЈЕЛА М. ЈУРЕШЕ

На Дорћолу, у Скадарској улици 51, налази се самостална занатска радња за оштрење свих врста сечива. Њен оснивач је Стипе Јуреша, рођен 17. септембра 1913. године на острву Рабу, у селу Барбату. Основну школу је завршио у граду Рабу. Након тога, са напуње-

них 13 година, одлази у Београд да учи оштрачки занат у тада чувеној радњи „Фериго и Росеан“, у Сремској улици 5.

Стипе је истовремено похађао и занатску школу, која је трајала три године. Након четири године учења оштрачког заната, 1930. године постао је квалификовани радник. Краће време је радио у радњи „Фериго и Росеан“, а потом је самостално обављао оштрачки занат на Цветном тргу, Бајлонијевој пијаци и Зеленом венцу.

Почетком тридесетих година XX века Стипе Јуреша одлази на служење војног рока, а затим почиње да ради са Николом Петровићем у заједнич-

Слика 3. Стипе Јуреша и његове колеге испред радње Јосипа Заорала
Figure 3 Stipe Jureša and his colleagues in front of Josip Zaoral's workshop

кој оштрачкој радњи „Челик“, у Улици краља Милана 8, преко пута краљевског двора. По причи Данијела М. Јуреше, тридесетих година XX века, прописом Краљевине Југославије оштрачке радње нису смеле да имају „конструкцију“ са тоцилима и „шајбнама“, већ су сви радови морали да се обављају испред њих.

Стипе Јуреша је био члан Соколског друштва града Београда. Испит за добијање мајсторске дипломе положио је 1. марта 1938. године, када је и званично постао члан Удружења занатлија за град Београд. Затим је кратко време радио код Јосипа Заорала, чија се

оштрачка радња налазила преко пута пијаце Зелени венац, у данашњој Каменичкој улици 37.

Током Другог светског рата Стипе Јуреша је поново радио са Николом Петровићем, али и на пијацама: Бајлонијевој, Зеленом венцу и Цветном тргу. Одржавао је стални контакт са радњом „Фериго и Росеан“, све до одласка њеног власника из Београда у Италију 1944. године. По причи Марјана Јуреше, за време Другог светског рата теже се долазило до хране него до материјала потребног за оштрачки занат. Стипе се 1941. године родио син Марјан. Крајем рата и током првих година по-

сле њега опет је радио на Зеленом венцу и Бајлонијевој пијаци, и то све до 1952. године, када је отворио сопствену радњу коју је поново назвао „Челик“, на Булевару Револуције, данашњем Булевару краља Александра. Увек је у радњи имао неколико радника и ученике. Стипе Јуреша је погинуо у саобраћајној несрећи 1961. године. Породичну традицију оштрачког заната наставио је син Марјан, који је завршио Основну школу „Ђура Даничић“ у Београду. Затим је две године похађао Средњу економску и три године Средњу машинску школу. Истовремено је полако учио оштрачки занат. После одслужења војног рока отишао је у Немачку и три године се у Дармштату бавио углавном индустријским оштрењем. После тога се вратио у Београд. Након Стипине погибије, радњу је у време Марјановог боравка у Немачкој водила његова мајка. Тада је у њој био запослен један радник. Радњу на Булевару краља Александра Марјан је морао да напусти после неколико година, када је добио другу, у Улици 27. марта. Године 1971. оштрачка радња је пресељена на данашњу адресу, на Дорћол, у Скадарску улицу 51. У њу су на оштрење доношени ножеви и друга сечива из Маршалата. Најчешћи клијенти данас су ресторани, болнице, месна индустрија, фризерски салони, кројачи, штампарије и други.

Данашњи власник је Данијел М. Јуреша, Марјанов син, рођен 1973. године у Београду, где је завршио основну школу. Са 14 година уписао је Средњу машинско-техничку школу, а истовремено је учио оштрачки занат у радњи свог оца, где је почео да ради након

Слика 4. Власник Јосип Заорал испред радње, са Шимом Тоншићем и његовим колегама
Figure 4 Josip Zaoral, the owner of the workshop, with Šime Tonšić and his colleague workers

средње школе. Када је Марјан отишао у пензију 2006. године, Данијел је наследио радњу. Њена спољашњост остала је иста као у време када су преузели овај локал, док је унутрашњост модернизована и усавршена у складу са данашњим потребама. По причи Марјана Јуреше, у Београду је након Другог светског рата било шест оштрачких радњи, а данас је „Челик“ једина самостална занатска оштрачка радња.

Данијел Јуреша наставља породичну традицију и чува опстанак оштрачког заната у Београду.

2.3. ОШТРАЧКА РАДЊА „ТОНШИЋ Ш. М. ДЕЈАН“

У старом језгру Земуне, у Змај Јовиној улици број 20, налази се оштрачка радња „Тоншић Ш. М. Дејан“, коју је основао Шиме Тоншић, рођен 1903. године у граду Рабу на истоименом острву. Након основне школе, са 11 година Шиме је 1914. дошао у Београд да учи оштрачки занат у радњи „Фериго и Росеан“, која се налазила у Сремској улици 5. После положеног занатског испита 1918. године, краће време је радио у радњи Јозефа Заорала, а потом је отворио сопствену оштрачку радњу у Београду.

Шиме Тоншић је био члан Удружења занатлија за град Београд и Соколског удружења Београда. Његов син Мирко рођен је у Осијеку 24. октобра 1932. године, а основну школу и гимназију завршио је у Београду. Крајем тридесетих година XX века Шиме је продао оштрачку радњу у Београду и купио нову, у Змај Јовиној улици 20 у Земуну, која је без прекида радила током Другог светског рата, али и после њега, и то не само за приватне муштерије него и за поједине фирме из читаве бивше Југославије.

Шимин брат Бошко такође се бавио оштрачким занатом и имао је радњу у Панчеву. По причи Дејана Тоншића, Мирко после гимназије није имао жељу да учи оштрачки занат, већ је хтео да постане пилот, али је при избору занимања превагнуо очев утицај. Једно време је ипак учио оштрачки занат код неког мајстора у Београду, а потом је радио са својим оцем.

Мирко је занатски испит положио 1966. године и у Занатској комори гра-

Слика 5. Власник радње Јосеф Заорал, Шиме Тоншић и његов колега испред нове радње
Figure 5 Josef Zaoral, the owner of the workshop, Šime Tonšić and his colleague in front of the new workshop

да Београда добио је диплому оштрачког заната. Овим послом се бавио и у фирми „ИМПА“ у Земуну.

У својој оштрачкој радњи Шиме је дошколовао већи број ученика, а запошљавао је и свршене мајсторе. Након одласка у пензију 1976. године, радњу је пренео на Мирка.

Мирков син Дејан рођен је 1966. године у Београду, где је завршио основну школу. Потом је уписао Средњу школу

„Петар Драпшин“, и то одсек за ваздухопловну механику. Истовремено је почео да учи и оштрачки занат од свог оца и деде. Занатски испит је положио 1985. године. Након завршетка средње школе, као ваздухопловни механичар Дејан је осам година радио у Југословенском аеротранспорту. Шиме Тоншић је умро 1986. године. Међу муштеријама ове оштрачке радње истичу се хотели, ресторани, меснице, медицинске установе и фризерске радње.

Мирко је 1. 11. 2002. године радњу пренео на Дејана. Умро је 2006. године. У спољашњем и унутрашњем изгледу ове радње сачувана је аутентичност из времена оснивања.

У оштрачкој радњи „Тоншић Ш. М. Дејан“ и даље се негује породична традиција овог заната.

3. КАЗАНЦИЈСКИ ЗНАТ

У оквиру казанцијског заната израђују се различити предмети од бакарног лима, који се углавном употребљавају свакодневно. Најважнији производи су: тепсије, ибрици, бакрачи, казани за топљење масти, бакарни казани за бојлере, казани за топљење воска, бакрачи за кување јела, прскалице за виноград са унутрашњим казанима, фуруне (превртачи и табарке) и казани за ракију. Предмети за припрему хране се након обликовања најчешће калајишу, док се казани за топљење воска и за печење ракије изнутра не калајишу.

Материјале за израду производа казанције данас углавном набављају у специјализованим радњама или на

стовариштима грађевинског материјала. Основни материјали су бакарни лим, калај, нишадор, сона и сумпорна киселина, а алат чине дрвени и метални чекићи, маказе, клешта и шила.

За загревање бакарних предмета казанције су сами правили дрвени ћумур. Обично су куповали бакарни лим дужине 2 m и ширине 1 m. Његова дебљина била је различита, 1 mm, 1,5 mm и 2 mm. Ради обраде је потребно да се тврди бакарни лим омекша, што се постиже жарењем, односно загревањем до „меког“ усијања, а код бакарног лима док не поцрвени, тј. до потпуног усијања. Тим поступком бакарни лим постаје погодан за обликовање – пердашење, које се изводи гвозденим чекићем. Најбољи пример занатске производње бакарних предмета пружа израда ибрика. Од табле бакарног лима одсеца се део (каиш лима, тј. „шифт“) ширине 40 cm и дужине до 2 m, који се потом жари, а крајеви се састављају тако да формирају цилиндар. Спајање се врши тврдим лемљењем помоћу месинга. Цилиндар се затим обликује алатом, ставља се на наковањ или мулију, а штанглом и дрвеним чекићем сужава се један његов део. Истовремено се шири пречник другог дела цилиндра. За израду дна ибрика користи се бакарни лим – рондела, пречника до 500 mm и дебљине до 2 mm. Она се поставља или напасује на цилиндрични део како би се формирало дно посуде, које се претходно валовито опсеца по ивици. Дршке се праве од гвожђа јер је оно јефтиније од бакра и дуже траје. Такав суд мора да се калајише, и то његово дно и унутра-

шња страна, са 99,99% чистим калајем. Након лемљења суд се чисти сумпорном киселином. Пре калајисања мора добро да се осуши и очисти песком, а потом се посипа нишадором, загрева се на лаганој ватри и чист калај се наноси у танким слојевима, чиме се постиже финоћа предмета. Посуда затим мора да се опере и постаје спремна за свакодневну употребу. Завршном контролом проверава се њена површина јер и најмања пукотина на калајисаном слоју омогућава тровање бакром. На овакав начин израђују се бакарни предмети различитог облика: тепсије, бакарачи, казани, казани за топљење масти и воска, прскалице за грозђе са казанчићима итд.

Поступак лемљења у изради бакарних посуда може да се спроведе на два начина:

- меко лемљење легуром калаја и олова (50:50%), која се топи на 250°C, погодна је за бакарне лимове, олуке и танке лимове и омогућава спајање крајева на огњишту. Крајеви лима при меком лемљењу морају бити идеално очишћени и „прочишћени” соном киселином;
- тврдо лемљење је процес при коме се месинг у гранулама са бораксом наноси на делове лима који се спајају. Делови који се преклапају обликују се посебно, а потом се посипају смешом месинга у гранулама и боракса. Спојени делови стављају се на јаку ватру. Када се спојеви ох-

ладе обрађују се турпијом како би се постигла потпуна целина и глаткоћа. Постоји још један начин тврдог лемљења, када се месинг наноси помоћу месингане електроде која се топи пламеном аутогеног заваривача, што се сврстава у индустријску технологију. Овом техником спајају се бакар, месинг и челични лим.

Осим израде сопствених производа, данас казанције врше и поправке казана за печење ракије и предмета од бакара и других обојених метала.

3.1. АРХИВСКА ДОКУМЕНТАЦИЈА О КАЗАНЦИЈСКОМ ЗАНАТУ

У Историјском архиву Београда, у делу у коме је обрађена архивска грађа о занатима, налазе се и подаци о казанцијском занату од почетка XX века.

Документом из 1920. године Стојан Петровић моли Удружење занатлија да му изда овлашћење за несметани рад његове казанцијске радње у Војводе Степе бр. 6.⁹

У Историјском архиву Београда постоји и документ из 1928. године, којим се Милану Лазаревићу одобрава отварање казанцијске радње у Београду јер поседује диплому о положеном мајсторском испиту у Београду, под бр. 25/220, од 20. априла 1927. године.¹⁰

Адресар Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца из 1929. године наводи следеће казанције: Донић Таса, Краља Александра 21; Лазаревић Милан, Кајмакчаланска 2; Марковић Живко и Ди-

9 ИАБ, Удружење занатлија за град Београд у срезу Београдском, од 1912. до 1927. године, Књига

мајсторских испита од 1912. до 1914. и од 1919. до 1927, кутија 96.

мић Јован, Дечанска 39; Павловић Будимир, Краља Александра 46; Стојадновић Михаило и комп., Коларчева 11.¹¹

У Историјском архиву Београда нађена је радна књижица Борислава Ђорђевића, издата 2. маја 1935. године, у којој се наводи да је радио у казанцијској радњи Милана В. Лазаревића у Улици краља Александра 12. Ђорђевић је ту радио од 2. марта 1935. до 24. августа 1936. године.¹²

У Адресару приватних занатских радњи, објављеном у *Занатском календару* 1950. године, наводе се следеће казанције: Ђукић Мирослав, Охридска 2; Ђурић Александар, Франше Д'Епера 8; Костић Ђ. Петар, Франше Д'Епера 22; Илић М. Најдан, Булевар Револуције 118; Милосављевић С. Милоје, Булевар Револуције 95; Пралица Илија, Сарајевска 35; Станислав В. Милутин, Булевар Револуције 292.¹³

У Историјском архиву Београда нису нађени подаци о Ванђелу Коставском, као ни о његовом брату Петру, оснивачима данашње казанцијске радње „Виктор Колар“.

3.2. КАЗАНЦИЈСКА РАДЊА „ВИКТОР КОЛАР“

На Булевару ослобођења 63. налази се казанцијска радња „Виктор Колар“. Њен оснивач био је Ванђел Коставски, прадеда Виктора Колара, власника данашње радње. Ванђел Коставски

рођен је у Крушеву 1898. године, где је завршио основну школу. Потом је, заједно са својим братом Петром, почео да учи казанцијски занат у једној крушевској радионици. Након шегртовања и калфовања, Ванђел и Петар су положили мајсторски испит у Крушеву. По завршетку Првог светског рата дошли су у Београд 1918. године. Заједно су отворили казанцијску радњу у тадашњој Казанцијској улици (данас Булевар краља Александра). Били су чланови Удружења занатлија за град Београд и Соколског друштва града Београда.

Осим у Београду, браћа Ванђел и Петар често су одлазила да раде у Македонији, у родном Крушеву. Током једног од таквих одлазака, Ванђелу се 29. маја 1926. године родио син Михајло. Основну школу Михајло је завршио у Крушеву, а затим је дошао у Београд да учи казанцијски занат код свог оца. Пошто је савладао основне технике, радио је заједно са Ванђелом и Петром, мада још није положио занатски испит.

Казанцијска радња Ванђела и Петра Коставског је током Другог светског рата радила без прекида. По Михајловој причи, након рата рад је био тежи јер се нису могли набавити нови материјали, па су се мајстори сналазили прерађивањем старих казанцијских производа. Михајло је мајсторски ис-

10 ИАБ, Удружење занатлија за град Београд у срезу Београдском, од 1927. до 1929. године, Књига мајсторских испита од 1927. до 1929, кутија 96/1.

11 *Адресар Краљевине Срба, Хрватша и Словенаца за индустрију, обрш, шртовину и пољопривреду*, Београд, 1929.

12 ИАБ, Удружење занатлија за град Београд у срезу Београдском, од 1935. до 1943. године, Књига мајсторских испита од 1935. до 1943, кутија 98.

13 Адресар приватних занатских радњи на територији Н.Р. Србије, *Занатски календар*, Београд, 1950.

Слика 6. Излог казанцијске радње Михајла Костића на Булевару краља Александра 118, 2010. године
Figure 6 The window of the coppersmithing workshop of Mihajlo Kostić, Bulevar kralja Aleksandra 118, 2010

пит положио у Занатској комори у Прилепу, 25. новембра 1951. године.

Ванђел Коставски је умро 1976. године, а радњу је наставио да води Михајло. Због породичних разлога, Михајло је деведесетих година прошлог века променио презиме у Костић. У највредније радове ове казанцијске радионице спа-

да оплата за саркофаг цара Душана у цркви Светог Марка у Београду.

Михајло је обучио и оспособио свог унука Виктора за рад у казанцијском занату. Виктор је рођен у Београду 1978. године, где је похађао основну школу. Након тога је завршио Средњу машинску школу, а истовремено је полако учио технике рада у казанцијском занату. После средње школе почео је да ради у радионици свог деде. Михајло и Виктор су своје производе излагали на сајму старих заната у Београду, на Калемегдану, 17. априла 2004. године. Због планираног рушења на Булевару краља Александра 118, радња је пресељена на Булевар ослобођења 63; води се на Виктора Колара и данас је једина активна традиционална казанцијска радња на територији града Београда.

4. МОДИСКИ ЗАНАТ

Модиски занат подразумева прављење женских шешира различитих врста и облика, што захтева изузетну вештину и искуство. Процес израде одвија се у неколико међусобно повезаних фаза, које воде до настанка финалног производа. При томе, све је подређено постизању жељеног облика женског шешира, до кога се долази постепено, у неколико фаза: штиркање туљака, формирање главе и обода, глачање, које се одвијају по истим принципима као и код мушких шешира.¹⁴ Опремање и фазонирање имају, међутим, код женских шешира одређене специфичности. За женске шешире важан је

14 Иван Келемен, „Прилог проучавању старих заната са подручја Београда“, ГГБ LIV (2007): 357–386.

избор врсте и боје материјала. Обликовање се изводи влажном крпом и прстима. Шешир се потом суши и након тога се врши његово опремање. Ушива се постава и поставља се украсна пантљика. Руб женских шешира може бити необрађен, а понекад се опшива на машини за шивење или се завршава украсном траком.¹⁵

4.1. АРХИВСКА ДОКУМЕНТАЦИЈА

О МОДИСКОМ ЗАНАТУ

У документацији Историјског архива Београда, од почетка XX века чува се већи број података везаних за модиски занат на подручју града.

Документ из 1923. године показује да је Јосефина Кајзер, модискиња, узела на учење Валерију Пограјц, и то од 9. марта 1919. до 3. априла 1923. године.¹⁶

Због отварања нових модиских радионица и све јаче конкуренције, двадесетих година прошлог века повећан је и број рекламних огласа. У документацији Историјског архива Београда нађена је реклама из 1926. године, за модиску радњу Регине Бенвенисти, у Кнез Михаиловој бр. 16, у којој се наводе све врсте њених производа.¹⁷

У *Адресару Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца* из 1929. године, у делу

који се односи на Београд, наведено је двадесет осам модиских радњи.¹⁸

Из 1930. године потиче документ којим се Ружици Цетинео, модискињи, издаје дозвола за отварање радионице у Београду.¹⁹

У Историјском архиву Београда нађен је документ из 1941. године, којим Удружење занатлија за град Београд потврђује да је у радњи модисте Војислава Ерцеговца, од 1. децембра 1938. до 1. априла 1941. године радила Катица Милутиновић.²⁰

У *Адресару приватних занатских радњи*, објављеном у *Занатском календару* 1950. године, наводе се следећи власници модиских радњи у Београду и Земуну: Банић Софија, Обилићев венац 22; Богдановић Етелка, Ратних војних инвалида 78; Дукић Љ. Лидија, Француска 5; Јовановић Гордана, Кнез Михаилова 9; Милићевић Љубица, Нушићева 3; Стојковић Љ. Вукосава, Змај Јовина 6; Чижек-Поповић Кристина, Маршала Тита 36, и Цеп Павле, Змај Јовина 13 у Земуну.²¹

Од данас активних модиста у Београду и Земуну, у архивској документацији и *Занатском календару* из 1950. године помињу се Лидија Љ. Дукић, оснивач радње „Лидија“, и Павле Цеп,

15 Процес израде женских шешира, по исказу Драгана В. Манасијевића и Мирјане Вуковић, власника радње „Мира“.

16 ИАБ, Удружење занатлија за град Београд у срезу Београдском, од 1912. до 1927. године, Књига мајсторских испита од 1912. до 1914. и од 1919. до 1927, кутија 96.

17 ИАБ, Удружење занатлија за град Београд у срезу Београдском, од 1912. до 1927. године, Књига мајсторских испита од 1912. до 1914. и од 1919. до 1927, кутија 96.

18 *Адресар Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца за индустрију, обрћ, шртовину и пољопривреду*, Београд, 1929.

19 ИАБ, Удружење занатлија за град Београд у срезу Београдском 1932, инв. бр. 290.

20 ИАБ, Удружење занатлија за град Београд у срезу Београдски 1941, инв. бр. 335.

21 *Адресар приватних занатских радњи на територији Н.Р. Србије, Занатски календар*, Београд, 1950.

оснивач радње „Драслар Цеп Ружица“ у Земуну.

4.2. МОДИСКА РАДЊА „ДРАСЛАР ЦЕП РУЖИЦА“

У Земуну, у Змај Јовиној улици 13, налази се модиска радња „Драслар Цеп Ружица“, чији је оснивач Павле Цеп, рођен у Старој Пазови 27. октобра 1914. године. Основну школу завршио је у Старој Пазови, а потом је, са навршених 12 година, дошао у Београд да учи модиски занат код Миливоја Попова, у Француској улици 5. Истовремено је похађао занатску школу, која је трајала три године. Имао је брата Павла, који је такође учио модиски занат. По причи Ружице Цеп Драслар, Павле је увек истицао да је код Миливоја Попова, у време када је он учио занат, од педесет ученика и радника био једини мушкарац. Након четири године шегртовања и калфовања код Попова, положио је мајсторски испит у Удружењу занатлија за град Београд 1929. године. Почетком тридесетих година прошлог века Павле је краће време боравио у Скопљу, где је такође израђивао модиске производе. Потом се вратио у Београд, закупио локал и отворио радњу у Земуну, у Змај Јовиној улици. По Ружициној причи, Павле је током тридесетих година XX века материјале набављао у Будимпешти, Бечу, Милану, Прагу и Паризу.

Павле Цеп је био члан Удружења занатлија и Соколског друштва за град Београд. Крајем тридесетих година XX века био је потпредседник Занатске банке.

Током Другог светског рата модиска радња Павла Цепе радила је без прекида иако је била смањена набавка

нових материјала, па су се углавном користили раније набављени. После рата настављен је рад на истој локацији, а почетком педесетих година прошлог века радња је пресељена на данашњу адресу, у истој улици, али у броју 13.

Као модиста, Павле Цеп је 1959. године радио у некој немачкој радњи, где је остао четири месеца, а затим се поново вратио у своју радњу.

Његова кћерка Ружица рођена је у Београду 1954. године. Завршила је Основну школу „Мајка Југовића“ у Земуну, а потом Средњу текстилну школу, у трајању од три године. Диплому модиског заната добила је 1973. године. По њеној причи, у оквиру практичног дела испита направила је полуцилиндар браон боје. Затим је почела да ради код свог оца, који је отишао у пензију 1983. године, а радњу је пренео на Ружицу. У веће послове ове радње спада израда капа за навигаче Фудбалског клуба „Црвена звезда“, као и сламнатих жирадо шешира за британску амбасаду у Београду. Њени производи коришћени су у значајној телевизијској серији о Вуку Караџићу. Модиска радња Ружице Цеп Драслар има веома успешну сарадњу са београдским позориштима, и то на бројним пројектима. У њој су рађени шешири различитих врста за многа филмска остварења.

По Ружициној причи, Павле је и након пензионисања свакодневно долазио у радњу и правио модиске производе све до смрти 1991. године.

Од средине деведесетих година XX века Ружицин син Александар и кћерка Даница активније помажу мајци у изради и продаји модиских производа.

Слика 7. Ружица Драслар Цеп у продајном делу своје модиске радње
у Змај Јовиној улици у Земуну

Figure 7 Ružica Draslar Cep in the retail section of her millinery workshop in Zmaj Jovina Street in Zemun

У спољашњем и унутрашњем изгледу ове радње сачувана је аутентичност још из времена када је преузео Павле Цеп. Ту се и даље негује породична традиција и са генерације на генерацију се преноси искуство у изради модиских производа.

4.3. МОДИСКА РАДЊА „ЕРЦЕГОВАЦ“

Модиска радња „Ерцеговац“ се налази у самом центру Београда, на Теразијама 40. Њен оснивач је Војислав Ерцеговац, рођен 1900. године у тадашњој Аустроугарској, на подручју Баније, у селу Глини, где је завршио основну школу. Током Првог светског рата, због дезертерства из аус-

троугарске војске, одведен је у логор у Араду, у коме је био заточен две године. Након рата је дошао у Београд и почео да ради као трговачки путник у радњи Миливоја Попова, који се бавио мануфактурном производњом и продајом шешира, у Коларчевој улици 5. У тој радњи тада је радила његова рођена сестра Милена Ерцеговац, супруга Миливоја Попова.

Војислав је 1. августа 1927. године отворио сопствену радњу за израду женских шешира, у Улици кнеза Милоша. Њен пуни назив био је „Продавница и главно фабричко стовариште женских шешира Ерцеговац“.

Слика 8. Излог прве радње Војислава Ерцеговца у Улици кнеза Милоша
Figure 8 The original workshop of Vojislav Ercegovac in Kneza Miloša Street

Међу радницама је била и Јелена Трбојевић, будућа супруга Војислава Ерцеговца, као и њена сестра. Јелена је рођена у Босанској Дубици 1900. године, а основну школу је завршила у Осијеку. Затим је учила модиски занат у чувеној радњи „Клиген“ у Осијеку, названој по власници Клиген, која је, по Јелениној причи, модиски занат учила у Бечу, где је на усавршавање слала и своје ученике. Међу њима је била и Јелена, која је занатски испит положила у Осијеку 1926. године, а 1927. је дошла у Београд и почела да сређује папире за одлазак у Америку, али се због дугог чекања у међувремену запослила 1.

августа 1927. године, и то у модиској радњи Војислава Ерцеговца, у којој је тада већ радила њена сестра. Јелена је остала да ради са Војиславом, за кога се убрзо и удала. У то време Војислав је преузео модиску радњу у Улици краља Фердинанда, у којој посао тада није добро ишао. По Јелениној причи, након преузимања ове радње, истог дана до поднева Војислав је продао шест филцаних шешира, што је био знак да ће посао бити добар. Стари власник се убрзо покајао због продаје и желео је да поврати радњу, али то више није било могуће. Војиславу и Јелени се 1928. године родио син Драгослав.

Слика 9. Изложбени штанд Војислава Ерцеговца на сајму у Скопљу
Figure 9 Vojislav Ercegovac's exhibition stand of at a fair in Skopje

Годину дана касније, због повећаног обима посла и потражње женских шешира, Војислав и његова супруга су отворили још једну радњу, у Сремској улици број 4, која је радила две године. Тих година су покренули још једну радњу, у Улици краља Милана, у којој су продавани искључиво дечји шешири. Ерцеговац је од 1932. године био и власник радње на некадашњем Престолонаследниковом тргу, данас Теразије 40, на чијем је горњем спрату била радионица са 40 радника и неколико

ученика. Радња је имала два трговачка путника и једног књиговођу. Материјали за израду женских шешира набављани су у Немачкој, Француској, Аустрији, Италији и Мађарској. По Јелениној причи, један трговачки путник одлазио је на актуелне сајмове и пратио најновије трендове у изради шешира, а набављао је и најновије материјале. Други трговачки путник је колекцију женских шешира приказивао у разним градовима Краљевине Југославије, при чему је у хотелу узимао две собе, једну за боравак, а другу за презентацију производа модиске радње „Ерцеговац“ тамошњим трговцима и модистима.

Осим радње у Београду, Војислав Ерцеговац је имао и радњу у Скопљу, где су на сајму били представљени његови модели.

Најтраженији женски шешири тада су били клошеви, токе, турбани и други, а најчешће боје бела, црна, браон, тегет, црвена, жута, зелена, плава и роза.

У породици Ерцеговац сачувана је прича о томе како је почетком Другог светског рата слама за производњу женских шешира стигла из Јапана у четири сандука, од којих су преузета три, а један је уништен за време бомбардовања 6. априла 1941. године.

Војислав Ерцеговац је у току рата био три пута хапшен од стране Гестапоа јер је поседовао кућу са имањем у Овчи, коју су Немци желели да преузму. И поред тешких услова, његове радње су тада радиле без прекида. Била је веома отежана набавка материјала, па су за израду шешира коришћене старе резерве.

Слика 10. Војислав и Јелена Ерцеговац испред своје модиске радње на Теразијама
Figure 10 Vojislav and Jelena Ercegovac in front of their millinery workshop in Terazije Square

У првим послератним годинама Војиславу је у власништву остала једино радња на Теразијама 40, и то само приземље, док је први спрат одузет, као и све друге радње у Београду и Скопљу. У радњи „Ерцеговац“ се тада настојало да се за продају женских шешира у разним градовима Југославије поново активирају трговачки путници, али је због индустријске израде смањена количина наручиване робе.

Драгослав Ерцеговац, син Јелене и Војислава, модиски занат је научио од родитеља, али је његова главна професија неурологија. Његова супруга Јелисавета, поред завршених студија архитектуре, такође је научила и технике рада у овом занату. Модиска радња

„Ерцеговац“ је педесетих и шездесетих година XX века женске шешире највише продавала на територији Београда.

Војислав Ерцеговац је умро 1965. године, а вођење радње наставила је његова супруга Јелена, заједно са радницом Дудом Бајић. Седамдесетих и осамдесетих година XX века у радњи је чувана традиција у изради женских шешира и поново су набављани квалитетни материјали из Италије, Немачке, Аустрије, Француске и Енглеске. Дуда Бајић, једина радница, умрла је 1985. године. Јелена је радила до 1986, а умрла је 1988. године. Радњу је затим водила Јелена, кћерка Драгослава и Јелисавете.

Јелена је рођена 1966. године. Основну школу је похађала у Београду; затим

Слика 11. Данашњи изглед модиске радње „Ерцеговац“ на Теразијама 40
Figure 11 The present appearance of the Ercegovac millinery workshop in No. 40 Terazije Square

је два разреда завршила у Осмој београдској гимназији, а трећи и четврти у Архитектонској школи. Дипломирала је архитектуру у Београду. Током школовања је од своје баке Јелене Ерцеговац научила основе модиског заната, а званичну диплому добила је 1983. године у Текстилној школи у Београду. У модиској радњи „Ерцеговац“,

осим женских шешира, израђују се и позамантеријски производи.

Деведесетих година XX века, и поред кризе у Југославији, у радњи „Ерцеговац“ настављена је производња врхунских женских шешира од квалитетних увозних материјала. По причи Јелене Ерцеговац Тодоровић, један од највећих извозних послова био је за фирму „Гома“, која је наручила шешире за све учеснице руског тима на Олимпијским играма у Лилехамеру 1994. године. Своје производе Јелена је презентовала 1993. године на манифестацији Фешн Вик (Fashion Week) у Цептер галерији и у Елит клубу хотела Хајат у Београду. Такође је наменски израђивала одређене моделе женских шешира за познате креаторе, као што су Александар Јоксимовић, Саша Милојковић, Верица Ракочевић и шеик Амер Хасан.

Спољашњи и унутрашњи изглед радње остао је исти као давне 1932. године, што представља велику реткост у данашњем Београду.

Осим израдом женских шешира, власница Јелена Ерцеговац Тодоровић бави се и својом основном професијом, архитектуром, и са супругом има фирму „Архитекти Ерцеговац Тодоровић д.о.о.“.

У радњи на Теразијама 40 и даље се негује породична традиција у производњи женских шешира.

4.4. МОДИСКА РАДЊА „ЛИДИЈА“ ЈАСНЕ ДУКИЋ

У најужем центру Београда, у Француској 5, налази се модиска радња Јасне Дукић. Родоначелник породичне традиције је Љубомир Дукић, рођен у

општини Карловачкој, у месту Велика Градишка, 14.1.1912. године. Основну школу је похађао у Загребу, а затим је уписао трговачку академију. По њеном завршетку, као шеснаестогодишњак, дошао је у Београд, где је од 11. маја 1928. до 31. јануара 1931. године учио за трговца у фабричком стоваришту материјала и украса за женске шешире Миливоја Попова у Коларчевој 5, а затим га је Попов узео за трговачког помоћника од фебруара 1931. до јула 1932. године. У једном документу из 1932. године Миливоје Попов, између осталог, наглашава да се Љубомир Дукић код њега увек истицао марљивошћу и заузимањем за посао, те га препоручује као поштеног, исправног и поузданог човека.

Љубомир је био члан Соколског удружења и Трговачке омладине града Београда. Као трговачки помоћник, имао је задатак да представља и продаје женске шешире по читавој Краљевини Југославији. Јула 1932. године отишао је у Загреб и на Тргу бана Јелачића број 6 је са својим колегом Филипом Зорићем отворио радњу китничарског прибора и женских шешира, која се састојала од продајног дела и радионице. У њој је било запослено око 50 радника. По причи Јасне Дукић, сваке сезоне су моделари ове радње креирали нове моделе женских шешира, који су потом ту и израђивани и преко трговачких путника продавани широм Краљевине Југославије, али и у иностранству, посебно у Прагу и Бечу. Почетком Другог светског рата радњу у Загребу су одузеле власти Независне Државе Хрватске, а потом је продата

фирми „Зденка“ Јосипа Авдића, који је наставио да обавља модиски занат.

Након одузимања радње, 31. марта 1941. године Љубомир се вратио у Београд и 19. новембра исте године купио је комплетан локал од Милорада Попова у Француској улици број 5. Током Другог светског рата била је отежана набавка нових материјала, па су углавном коришћене старе резерве. Ова модиска радња је једна од ретких која је у том периоду наставила да производи женске шешире у складу са тадашњим актуелним модним трендовима.

Првих послератних година Љубомир је наставио рад у својој радњи у Београду, док му је радња у Загребу, одлуком Градске управе Народног одбора, враћена са комплетним инвентаром 14. јула 1945. године. Љубомир се 31. марта 1947. године оженио Лидијом Недвед.

Лидија је рођена 1. августа 1924. године у Новој Градишки, а основну школу је завршила у Загребу. Њена породица је имала модиску радњу на Цветном тргу у Загребу, па је Лидија ту учила модиски занат. После четири године полагаала је и успешно положила мајсторски испит, а затим је наставила да ради као модискиња код својих родитеља. Прославила се и као балерина Хрватског народног казалишта, у коме је играла све до одласка у Београд 1947. године, а после удаје престала је да се професионално бави балетом. Љубомир и Лидија су краће време живели у Загребу, а затим су дошли у Београд.

Радња у Загребу је марта 1947. године са Трга бана Јелачића број 6 (касније Трг Републике) пресељена на нову ло-

кацију, на Илици број 11, и водила се на Љубомира Дукића.

Одлуком Стамбеног удружења за град Београд, локал у Београду, на углу Француске број 5 и Браће Југовић, Љубомиру је одузет и додељен Реонској радничкој службеној задрузи, која је морала да се исели из Народног позоришта, из просторија стављених на располагање Управи Позоришта за радионицу. Као надокнаду, Љубомир је добио локал у Улици браће Југовић, у коме је до тада била колонијална радња Живојина Милојевића и Душана Милосављевића, а њима је остао само простор који је служио као бифе. У том малом локалу Љубомир је наставио да прави женске шешире. Набављао је квалитетне материјале из иностранства, и то из Беча, Милана, Рима, Париза и Лондона. Своје производе је продавао по читавој Југославији, а међу његовим значајнијим клијентима била је и Јованка Броз, за коју је, по причи Јасне Дукић, у овој радњи прављен посебан калуп у облику турбана, израђиваног од различитих материјала и у разним бојама. Клијенти радње биле су бројне личности из јавног и културног живота целе тадашње Југославије. Ту су женске шешире куповали чланови дипломатских представништава. Љубомир и Лидија Дукић су своје модиске производе представљали на сопственим ревијама, а учествовали су и на сајмовима текстила на Београдском сајму и Загребачком велесајму.

Данашња наследница радње је Јасна Дукић, кћерка Лидије и Љубомира, рођена 3.3.1947. године у Београду. После средње школе студирала је на

Факултету драмских уметности у Београду. Положила је и занатски испит за израду женских шешира. Након завршених студија, Јасна се највише бавила писањем сценарија за филмове, позоришне представе и телевизију, али је наставила да помаже у радњи свог оца. Након одласка у пензију 1983. године, Љубомир је радњу преписао кћерки. У радњу је долазио и израђивао женске шешире и после пензионисања, све до смрти 2002. године.

У радњи Јасне Дукић настављена је породична традиција у изради уникатних женских шешира.

4.5. МОДИСКА РАДЊА „МАНАСИЈЕВИЋ

В. ДРАГАН“

У најужем центру Београда, у Улици краља Милана 27, налази се модиска радња „Манасијевић В. Драган“. Њен оснивач је Љубинка Мирковић, рођена у Гњилану, где је завршила основну школу. Са напуњених 12 година Љубинка је дошла у Београд 1934. године, где је похађала занатску школу од 1937. до 1940. године, а затим се обучавала за модиски занат код Чижакковића, у тада веома познатој радњи поред ресторана Мажестик. Ту је радила од 1940. до 1943. године, а затим, до краја Другог светског рата, у модиској радњи „Ковачевић“.

По причи Драгана Владислава Манасијевића, током Другог светског рата живот је у Београду био веома тежак, али су и поред тога праћени актуелни модни трендови у изради модиских производа.

Након рата Љубинка је отворила своју прву модиску радњу, на Булевару

Слика 12. Драган В. Манасијевић у продајном делу
своје модиске радње

Figure 12 Dragan's V. Manasijević millinery workshop

Слика 13. Спољашњи изглед модиске радње
„Манасијевић В. Драган“

Figure 13 The retail section of the Manasijević V. Dragan's millinery workshop

краља Александра. У првим послератним годинама набавка квалитетних материјала била је веома отежана, па су углавном прерађивани стари. После неколико година Љубинка је радњу преселила на нову локацију, у Улицу кнеза Милоша, где се налазила краће време. На данашњу адресу у Краља Милана 27 дошла је 1950. године. Тада је побољшано снабдевање репроматеријалом, углавном из зрењанинске фабрике „Бегеј”.

Љубинкин супруг, грађевински инжењер Владислав Манасијевић је после редовног радног времена помагао супруги у модиској радњи. Њихов син Драган Владислав Манасијевић рођен је 9.5.1958. године у Београду, где је завршио основну школу и гимназију, после чега је положио мајсторски испит за модисту 1988. године. Радњу је од своје мајке преузео 1992. године, од када је он води. Ради очувања традиције, Љубинка је на своје производе ставља-

Слика 14. Излог модиске радње „Мира“
Figure 14 The Mira millinery workshop

ла ознаку *Мирковић*. Врло је значајно да је сачуван аутентичан спољашњи и унутрашњи изглед ове радње, и то из периода између два рата, који показује како су радње изгледале у то време. Од 1996. године и Драганова супруга Лидија ради у њиховој радњи. Ту су током дуге породичне традиције израђивани женски шешири за познате личности из политичког и културног живота Београда, као и за бројне позоришне представе и филмове.

4.6. МОДИСКА РАДЊА „МИРА“

У Улици краља Милана 54 налази се салон „Мира“, у коме се ручно из-

рађују женски шешири. Њени оснивачи су Стојан и Христина Вилус. Они су заједно учили модиски занат у познатој радњи „Јанковић“ у Београду. У Јанковићевој радионици најпре су се припремали за шегртски, а потом су још две године учили за калфенски испит. Христина је након тога, са својом колегицом Станом Радичевић, ортачки радила у радњи на простору данашњег Трга Славија.

Стојан Вилус је прву радњу основао 1937. године, на месту где се сада налази Дом Народне скупштине. Ортачка радња Христине Вилус и Стане Радичевић била је активна до 1941. године,

а уништена је током немачког бомбардовања јер је бомба пала испред ње. Христина је затим почела да ради код свог супруга Стојана. Током Другог светског рата интензитет њиховог посла био је смањен, али су и даље пратили актуелне модне трендове.

Након рата радња је 1945. године пресељена на данашњу локацију у Улици краља Милана 54. Током првих послератних година била је веома отежана набавка материјала, тако да су углавном коришћени стари. И поред оскудице у сировинама, Стојан и Христина су успевали да иду у корак са тадашњом модом. Педесетих и шездесетих година XX века побољшала се набавка материјала јер су домаће фабрике почеле да израђују потребне делове, што је знатно олакшало даљу производњу женских шешира. Осамдесетих година XX века материјали су углавном набављани у домаћим фабрикама, а неки од њих, као и делови којих није било на нашем тржишту, куповани су у иностранству.

Деведесетих година XX века модиска радња „Мира“ је све теже пословала јер је са распадом Југославије оне-

могућено снабдевање материјалима из бивших република. То се посебно односи на фирму „Шкофја Лока“ из Шкофје Локе у Словенији, у којој су до тада куповане пантљике за шешире, и на фирму „Сламник“ из Штуме, такође у Словенији, од које је набављана слама за израду сламнатих женских шешира.

Главни извор за набавку туљака била је фирма „Бегеј“ у Зрењанину. Након њеног недавног затварања, туљци и остали делови за шешире углавном се купују у Румунији, Чешкој, Мађарској, Италији, Немачкој, Француској и другим земљама. У радњи „Мира“ нису стављане ознаке на производе. Њен спољашњи и унутрашњи изглед није мењан од када се налази на садашњој локацији. Тако је сачувана њена аутентичност, што јој у данашње време даје изузетан значај. Христина је умрла 1978. године. Стојан је и након смрти супруге наставио да ради у својој радњи. Умро је 2004. године, а посао је преузела кћерка Мирјана Вилус, удата Вуковић. У модиској радњи „Мира“ и даље се прате актуелни модни трендови у изради женских шешира и чува се породична традиција.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

У раду су евидентирани занатске радионице у којима се у оквиру одабраних заната (уметничко штоповање, оштрачки, казанцијски и модиски) делатност обавља традиционалним методама.

У последње време запажено је смањење броја традиционалних занатских радионица на територији града Бео-

града. Разлози за то су многобројни, а један од основних је тенденција њиховог потискивања из ужег градског језгра, и то због атрактивности локација на којима се налазе и жеље многих инвеститора да ове просторе употребе за сопствене потребе, не водећи рачуна о аутентичном изгледу Београда и опстанку старих заната.

Животне приче занатлија, снимљене аудиовизуелном техником, указују на значај очувања заната чији производи одишу аутентичношћу и квалитетом ручне израде, па стога побуђују велико интересовање туриста.

Овако обрађен материјал значајан је као историјски документ јер су занатлије углавном старији људи, па њихове биографије пружају увид у време у коме су живели и радили, као и у околности под којима су обављали своју делатност на територији града Београда.

ИВАН Г. КЕЛЕМЕН

БИБЛИОГРАФИЈА

Адресар Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца за индустрију, обрћ, шрћовину и пољопривреду, Београд, 1929.

Адресар приватних занатских радњи на територији Н.Р. Србије, *Занайски календар*, Београд, 1950.

Келемен, Иван

„Прилог проучавању старих заната са подручја Београда”. *ГГБ LIV* (2007): 357–386.

Стручни рад

Предато: 23. 9. 2010.

Прихваћено: 30. 6. 2011.

BELGRADE'S CRAFTS AND CRAFTSMEN'S BIOGRAPHIES (3)

SUMMARY

The paper presents craft workshops that practice traditional manufacturing methods within the scope of selected crafts (darning, sharpener's trade, coppersmithing and millinery).

Craftsmen's life stories were recorded using audio-visual media. The stories highlight the importance of the preservation of traditional crafts, whose products still arouse significant interest due to their authenticity and the quality of workmanship.

The materials prepared using this method are important historical documents since the craftsmen presented in this paper are mostly elderly people through whose biographies readers may get an insight into the times in which they have lived and worked, as well as into the circumstances under which they have practiced their crafts.

There has lately been an increasing trend towards ousting artisan workshops from the city's central quarters motivated by the attractiveness of the workshops' locations regardless of the harm inflicted not only on craftsmen but also on Belgrade. The city thereby loses its authenticity and attractiveness, which also rest in traditional craft workshops.